

1 Achtergronden van bedrijfsmilieuzorg

Inleiding

J.TH.A. BRESSERS

Dit hoofdstuk vormt de inleiding op het boekdeel dat handelt over de achtergronden van bedrijfsmilieuzorg. Als inleiding op deze achtergronden zal beknopte aandacht worden geschonken aan de maatschappelijke context van het milieuprobleem en de rol die interne bedrijfsmilieuzorg speelt als een van de antwoorden daarop.

Omstreeks de vorige eeuwwisseling had het systeem van vrije ondernemingsgewijze produktie zijn vanzelfsprekendheid verloren. De oplossing van de 'sociale kwestie' leek voor velen onverenigbaar met het voortbestaan van de vrije markteconomie. Ook nu lijkt het vooruitzicht van een geleidelijke uitholling van het marktmechanisme door een toename van de directe regulering van het milieugedrag niet geheel denkbeeldig¹. De achtergrond daarvan is dat de sanering van het milieu een veel ingrijpender zaak is dan tot voor enkele jaren werd gedacht.

De grenzen van het draagvermogen van het natuurlijk milieu blijken niet slechts correcties op het economisch gedrag nodig te maken en zelfs niet gezien te kunnen worden als een kader waarbinnen de economie vrijelijk kan functioneren. Om tot een duurzame samenleving te komen - en kunnen we ons een ander einddoel permitteren?² - zijn er wijzigingen nodig in vele produktie- en consumptieketens. Het streven naar een duurzame samenleving vergt op den duur een andere manier van denken en handelen, niet minder verschillend van het denken en handelen van het moment dan de gang van zaken in een Westeuropese 'sociale markteconomie' verschilt van het negentiende-eeuwse kapitalisme. Zo'n overgang kan natuurlijk niet in enkele jaren worden gerealiseerd. Daarvoor is de omvang van het probleem te groot.

Laten we de aard van het milieuprobleem eens onder de loupe nemen. Een probleem wordt wel omschreven als een verschil tussen een maatstaf en een voorstelling van een bestaande of een verwachte situatie.³ Dat betekent dat niet alleen de probleemsituatie, de feitelijke vervuiling en haar gevolgen, maar ook de waarneming daarvan en de maatstaven die worden aangelegd

de omvang bepalen van het probleem zoals dat wordt ervaren. De milieuproblemen waarmee het bedrijfsleven wordt geconfronteerd dragen dan ook steeds een dergelijk subjectief element in zich. Daarom is het goed aan het begin van dit boek even afstand te nemen van de dagelijkse milieuvraagstukken en aandacht te schenken aan de vraag of het milieuprobleem een blijvend beroep zal doen op het aanpassingsvermogen van het bedrijfsleven.

Allereerst de feitelijke bestaande en de te verwachten situatie op milieugebied. Dit boek is niet de meest geschikte plaats om alle regionale, nationale en internationale milieuproblemen uitgebreid te beschrijven. Waar het hier om gaat is dat diverse milieuproblemen te maken hebben met de opeenhoping van in een of meer opzichten schadelijke stoffen in het milieu. Het gevolg daarvan is dat het stoppen van de emissies in lang niet alle gevallen de aanslag op het milieu binnen afzienbare tijd uit de wereld helpt. Aan de andere kant is het zo dat emissies die soms al zeer lange tijd plaats vinden en die men als 'normaal' is gaan beschouwen, pas nu of in de nabije toekomst tot een onaanvaardbare aanslag op het milieu leiden. Een voorbeeld daarvan is de verhoging van het kooldioxide gehalte in de atmosfeer. Deze dreigt tot een versterking van het broeikas-effect en daarmee tot klimaatsverstoringen te leiden. Het gevolg van een en ander is dat alleen een blijvende en aanzienlijke gedragsverandering het tij kan keren. Deze gedragsverandering kan ingrijpende consequenties hebben voor de bedrijfsvoering, juist omdat vele emissies naar bodem, lucht en water voorheen tot op zekere hoogte als acceptabel werden beschouwd.

In de tweede plaats is de wijze waarop het milieuprobleem wordt ervaren afhankelijk van de maatstaven die men aanlegt. In de afgelopen decennia is de welvaart in de westerse wereld fors gestegen. De milieuproblematiek is geen luxe-probleem. Het kan echter niet worden ontkent dat de toegenomen welvaart de acceptatie van milieuerslechtering in ruil voor economische groei sterk negatief heeft beïnvloed. Overigens bestaat de samenhang ook in omgekeerde richting. Tijdens de economische stagnatie in de tweede helft van de jaren zeventig en de eerste helft van de jaren tachtig was de belangstelling van het publiek voor de milieuproblematiek veel geringer dan in de jaren daarvoor en daarna. Toch zou het een illusie zijn erop te vertrouwen dat de hevige belangstelling voor het milieu die aan het einde van de jaren tachtig steeds sterker naar voren trad, slechts een tijdsverschijnsel is, waarop men de bedrijfsvoering alleen moet afstemmen voor zover dat onontkoombaar is. Golfbewegingen ten spijt is de ontwikkeling van steeds hogere maatstaven en daarmee steeds hogere milieueisen, structureel van aard.

Een derde aspect dat de omvang van een probleem zoals het wordt ervaren bepaalt, is de waarneming die leidt tot bepaalde voorstellingen van de bestaande of de te verwachten situatie. Bij de opkomst van de nieuwe golf van milieubesef aan het einde van de jaren tachtig heeft dit aspect een heel belangrijke rol gespeeld. Een kenmerk van veel milieuproblemen is dat zij niet direct zintuigelijk waarneembaar zijn, althans niet zolang er nog iets aan te doen valt. De aanwezigheid van en eventuele gezondheidsrisico's door bodemverontreiniging, de aantasting van de ozonlaag en de mogelijke gevolgen daarvan, de verhoging van het kooldioxidegehalte in de atmosfeer en de invloed daarvan op de temperatuur, de stralingsbelasting door het ongeluk bij Tsjernobyl, het zijn allemaal ernstige milieuproblemen waarvan wij zonder geavanceerde waarnemingstechnieken het bestaan niet of lang niet volledig zouden kennen. Ook op dit punt valt aan te nemen dat de ontwikkeling van de waarnemings- en voorspellingsmogelijkheden zal blijven leiden tot het ontdekken van steeds nieuwe milieuproblemen of tot een beter begrip van de ernst van de situatie. Aangezien alle drie hier onderscheiden aspecten van het milieuprobleem er op wijzen dat het een blijvende en - met ups en downs - toenemende rol zal spelen in de samenleving, moet het bedrijfsleven rekening houden met stijgende druk van buitenaf om de bedrijfsvoering aan te passen.

Deze druk komt zowel van de overheid als uit de rest van de samenleving. De rol van de overheid is hierbij van wezenlijk belang. In de aanvang van dit hoofdstuk werd er al op gewezen dat het zekere risico's voor het karakter van de vrije markteconomie in zich draagt wanneer de nodige ingrijpende veranderingen in diverse stadia van de keten van produktie en consumptie door middel van overheidsvoorschriften en controles moeten worden afgedwongen. Dat betekent dat het overheidsbeleid niet alleen krachtiger zal worden, maar ook deels van karakter zal veranderen. Wanneer het doel verschuift van het stellen van grenzen aan burgers en bedrijven naar het stimuleren van de overgang naar een 'duurzame samenleving', is het belangrijk dat de middelen van het overheidsbeleid gevarieerder van karakter zijn om de nadelen van elk van de afzonderlijke wijzen waarop de overheid sturend op kan treden in de samenleving zoveel mogelijk te beperken.⁴ De huidige nadruk op middels vergunningen opgelegde voorschriften is in dat verband te eenzijdig.

Het overheidsbeleid is in toenemende mate gericht op preventie van afvalstoffen en - verwant daaraan - op het ontwikkelen en doen toepassen van gedragsalternatieven die leiden tot een optimalisatie van het milieurendement op de langere termijn. Door middel van 'integraal ketenbeheer'⁵

moeten een dergelijke preventie en optimalisatie mogelijk worden. Dit eist ook van het overheidsbeleid een grotere aandacht voor de samenhang van verschillende beleidsonderdelen, het integratie-streven. Daarnaast is duidelijk dat voor het milieu benodigde veranderingen niet en detail van buitenaf kunnen worden opgelegd. Zowel voor het draagvlak van de beleidsmaatregelen als voor het beschikbaar krijgen van de creativiteit vanuit de bedrijven om nieuwe oplossingen te vinden, is het belangrijk dat er ook een proces van 'verinnerlijking'⁶ tot stand komt.

Op het gebied van de integratie van het beleid is een belangrijke ontwikkeling de invoering van een integrale milieuvergunning die in de plaats zal komen van de vergunningen voor de diverse milieusectoren afzonderlijk.⁷ Daardoor wordt het in het overleg tussen bedrijf en overheidsvertegenwoordigers beter mogelijk om niet alleen te kijken naar de omvang en de aard van de uitstoot van vervuilende stoffen. Ook de totstandkoming van het afval, die resulteert uit bijvoorbeeld grondstofkeuze en productieprocessen, kan in de onderhandelingen worden betrokken. Het doel is om tot een grotere mate van preventie en ketenbeheer te komen. Voor een passief bedrijfsleven kan echter het gevolg zijn dat de overheid zich in toenemende mate met de bedrijfsvoering bemoeit.

Daarnaast is er een ontwikkeling in het beleid waarbij een steeds grotere rol wordt toegedacht aan de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven. De meest concrete uitwerking daarvan is te vinden in het concept van bedrijfsmilieuzorg, waarover dit boek gaat. Overigens zou het een misverstand zijn te menen dat het bij het beleidsstreven om het bedrijfsleven een eigen verantwoordelijkheid waar te laten maken zou gaan om een 'softe' benadering ten opzichte van de directe regulering. Niet alleen is er een beleid gericht op het daadwerkelijk doen invoeren van - elementen uit - milieuzorgsystemen. Bovendien zijn ook andere onderdelen van het beleid in dit licht te plaatsen, zoals het werken met financiële prikkels, de aansprakelijkheidsstelling voor milieuschade en de gedachtenvorming over een 'milieuaccountancy'.

In het volgende hoofdstuk zal eerst worden besproken wat de kenmerken en uitgangspunten zijn van bedrijfsmilieuzorg. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 nader ingegaan op de motieven die er voor de bedrijven kunnen bestaan om serieus werk te gaan maken van milieuzorg. Hoofdstuk 4 behandelt het overheidsbeleid ter stimulering van de invoering van milieuzorgsystemen in bedrijven en de standpunten van de betrokkenen over dat beleid. In hoofdstuk 5, het laatste hoofdstuk van dit deel van het boek, wordt ingegaan op het verschil tussen de milieuzorg in grote bedrijven en die in het midden- en kleinbedrijf.⁸ Het midden- en kleinbedrijf kan, mag

en hoeft immers niet aan de kant te blijven staan. In een goede wisselwerking tussen branche-organisaties en individuele bedrijven is de introductie van milieuzorgsystemen zeker niet onhaalbaar.

Vragen en opgaven

1. Waarom valt niet te verwachten dat in de nabije toekomst het milieuprobleem weer als relatief onbelangrijk zal worden ervaren?
2. Waarom is het niet verstandig om te proberen de omschakeling naar een duurzame economie louter door vergunningsvoorwaarden en andere voorschriften af te dwingen?